

Atıf: Çokdođan, Ümran (2024). "Dinler Açısından Kudüs ve Önemi".

Kadim Akademi SBD, C (8), S.1, s.13 – 32

[https://doi.org/ 10.55805/kadimsbd.1420556](https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1420556)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 16.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 22.06.2024

DİNLER AÇISINDAN KUDÜS VE ÖNEMİ

Ümran Çokdođan*

Özet

Kudüs, semavi menşeli olarak zuhur eden Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlerde mukaddesiyatı doruk noktasına ulaşmış ve içerisinde farklı kültürleri aksettiren bir şehirdir. Bu bağlamda Kudüs, ilahi dinlerin perspektifinde hem geçmişin hem de geleceğin gönüldaş bir beldesi olarak nitelendirilmiştir. Bu çalışmada Kudüs'ün çeşitli dönemlere öncülük ettiği ve deneyimlediği teolojik ve kültürel yansımanın semavi dinler yönünden ehemmiyeti analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda Hz. İbrahim'den itibaren Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed'in dönemine kadar geçen süreçte, Kudüs'te gerçekleşen bazı toplumsal ve teolojik vakalar incelenmiş ve bu konu hakkında önem arz eden bazı bulgulara ulaşılmıştır. Tarih sürecinde ilk olarak, Kenan topraklarında birtakım olumsuzluklar yaşayan Yahudilerin, Mısır'a doğru intikalleri sağlansa da bazı problemlerle yüz yüze kaldıkları aktarılmaktadır. Yahudilerin yaşadığı bu vakaları nihayetlendirmek üzere, Hz. Musa'nın öncülüğünde vadedilen topraklara doğru tekrar bir göç hareketinin yaşandığını görmek mümkündür. Kral Davud, Kudüs'ü başkent olarak ilan etmiş ve Yahudilerin tek çatı altında yaşamalarını sağlamıştır. Kudüs'te bulunan ve inşası Kral Süleyman döneminde yapılan *mâbed*, Yahudiler açısından önem atfeden seçkin bir yapı olarak kabul edilmektedir. Mâbed, tarihin farklı dönemlerinde Babil ve Romalılar tarafından, büyük bir tahribata maruz kalmıştır. Kudüs, Hz. İsa'nın yaşadığı ve irşat görevini yerine getirdiği bir coğrafya olarak tarif edilmektedir. Bu minvalde hem "son akşam yemeği" *Evharistiya'nın* bu mevkide zuhur etmesi hem de bölgenin hac mekânı olarak addedilmesinden dolayı Hristiyanlık nezdinde ehemmiyetli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Müslümanların ilk kiblesi statüsünde olan *Mescid-i Aksâ'ya* kucak açıp, *İsrâ* ve *Mirâc* gibi hadiselerle ev sahipliği yapan Kudüs, İslâm âleminde önem arz eden bir konumda yer almaktadır. Bu makalede ilahi dinlerden olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm çerçevesinden Kudüs'ün teolojik ve kültürel değerleri; peygamberlerin Kudüs'teki yaşam dizisi ve faaliyetlerini, tarihsel süreç içerisinde metodolojik olarak tetkik edilmeye gayret gösterilecektir. Bu incelemeyi tatbik ederken semavi

* Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslâmî İlimler ABD, Kelâm Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi,
E-mail: umrancokdogan@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0004-3757-9834>

dinlerin Kutsal Kitapları, tez, makale ve konuyla ilgili bazı kitaplardan istifade edilmiştir. Yapılan bu çalışmanın neticesinde ilahi dinlerin peygamberleri, hükümdarları ve dinler tarihinde aktif rol alan bazı şahsiyet ve devletlerin yaşadıkları sosyo-kültürel ve dinsel hadiselerle paralel, Kudüs'ün önemi aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kudüs, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm, Mâbed, Mescid-i Aksâ.

Citation: Çokdođan, Ümran (2024). "Jerusalem And Its Significance For Religions".

Kadim Akademi SBD, C (8), S.1, s.13 - 32

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1387672>

Article Type: Research Article

Application Date: 16.01.2023

Accepted Date: 22.06.2024

JERUSALEM AND ITS SIGNIFICANCE FOR RELIGIONS

Ümran Çokdođan**

Abstract

Jerusalem is a city that has reached the pinnacle of holiness in the Abrahamic religions of Judaism, Christianity and Islam, reflecting the diverse cultures in its midst. The significance of the region has been characterised as a kindred spirit of both the past and the future for Abrahamic religions. The importance of theological and cultural contemplation in Jerusalem throughout various eras with respect to the Abrahamic religions is noteworthy. In this context, the study of the social and theological events that occurred in Jerusalem from Abraham to Moses, David, Solomon and Muhammad, and their subsequent impact, has provided important insights into this subject. Throughout history, the Jews faced difficulties in the land of Canaan and had to migrate to Egypt. Later, they migrated again to the Promised Land under the leadership of prophet Moses. King David ensured that the Jews lived under one roof by establishing Jerusalem as the capital. The Temple, constructed during King Solomon's reign, is of great value for the Jews, but it has been destroyed twice throughout history by the Babylonians and Romans. Jerusalem described in Christianity as the holy place where Jesus Christ carried out his mission of guidance and revelation. The Eucharist, also known as the "Last Supper," holds a significant role in Christianity due to its occurrence in the region and as a place of pilgrimage. Jerusalem also has an important place in the Islamic world. It is home to the al-Masjid al-Aqsa, which has the status of the first Qibla for Muslims, and as the place of Isra and Miraj.

This paper methodically examines the theological and cultural values of Jerusalem within the framework of the divine religions which are; Judaism, Christianity and Islam considering the lives and prophetic activities of the prophets in the historical. Drawing on a methodological framework that utilize the holy books of the Abrahamic religions, theses, articles and scholarly books. The research highlights the importance of Jerusalem within the socio-cultural and religious events experienced by prophets, holy figures and states throughout history.

** Mardin Artuklu University Institute of Graduate Studies, Department of Islamic Sciences, Department of Kalam Graduate Student E-mail: umrancokdogan@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0004-3757-9834>

Keywords: Jerusalem, Judaism, Christianity, Islam, Temple, Al-Aqsa Mosque.

Giriş

Kudüs şehri ve etrafı, yüzyıllardır toplumlar arasında kutsal olarak kabul edilen bir coğrafyadır. Bilhassa Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların Kudüs ile ilgili birçok gelişmeyi kayıt altına aldıkları görülmektedir. Bu sayede Kudüs, tarih, din, siyaset ve arkeoloji gibi birçok alanda kendine yer edinmeyi başarmıştır.¹ Kudüs, Lut Gölü'ne 24 kilometre, Akdeniz'e ise 52 kilometre uzaklıkta bir bölgede bulunmaktadır. Referans olarak Mescid-i Aksâ kabul edilirse, Kudüs'ün deniz seviyesinden yüksekliği 747 metredir. Geçmiş dönemlerde veya günümüz dünyasında Kudüs'ün önemiyle ilgili bir tespit yapılırsa, ilahi dinler açısından hem sosyo-kültürel hem de kutsallık açısından çeşitli amaçların kesiştiği bir merkez olduğu görülebilir. Deyim yerinde ise Kudüs'ü, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar perspektifinden bir buluşma noktası olarak görmek mümkündür. Şehrin bir tarafında Müslümanların ehemmiyet atfettiği Mescid-i Aksâ, kentin diğer bir bölümünde Yahudilerin kutsal kabul ettiği Ağlama Duvarı, diğer bir köşede ise Hristiyan âlemi açısından değerler simgesi olarak isnat edilen Kıyamet Kilisesi yer almaktadır. Bu çeşitliliğin neticesinde, tarihin her sahnesinde farklı inançlarla bezenmiş ve milletler açısından benzersiz vasıflara sahip olan Kudüs, ne var ki kargaşaların ve mücadelenin bitmediği, asırlar boyunca sürgünlerin yaşandığı bir bölge olarak nitelendirilmektedir. Tarihin her döneminde birçok din, uygarlık ve kültüre kucak açan Kudüs, MÖ 18 ve 19. yüzyıllar arasında kayıt altına alınan Mısır arşivlerinde ismine rastlanan bir şehirdir.²

MÖ 14. yüzyılda Tell Amarna namelerinde, Kudüs'ün *Urusalim* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Geç Asurluların belgelerinde *Urusalimmu* ya da *Ursalimmu*, İbranice'nin Masoretik verilerinde ise *Yruşlm* veya *Yeruşalayim* olarak geçmektedir. Eski Kutsal Kitap'ın Aramice yazılarında ise *Yeruşalem* formatında bir söylem hâkimdir. Grekçe'de *Hierosolyma* ismi kentin kutsallığını; (hieros/kutsal) aksettirmektedir. Kudüs'ün ismi, Latince'ye *Jerusalem* ile *Jerosolyma* şeklinde geçmiştir. Batı'da, Kudüs'ün ismi Jerusalem olarak telaffuz edilmektedir.³ Kutsal Kitap'ta Kudüs'e; "*Ey doğruluk yurdu, Ey Kutsal Kent*,"⁴ *Tanrı Kenti*,⁵ *Rabb'in Kenti*,⁶ *Kutsal Kent*⁷ gibi bazı isimler verilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan bu isimler, Arapça dil ailesinde *feyz*, *mübarek* ve bereketli anlamlarına karşılık gelen "Kudüs" olarak adlandırılmaktadır. Kudüs, Aramice Kudşa kelimesinden meydana gelmiş olup ayrıca, "mâbed" kelimesi olarak da kullanılmaktadır. Romalıların, Kudüs'e verdikleri isim *Aeliya'dır*, Müslümanlar ise *İliya* veya *Beyt'ül-Makdis* şeklinde

¹ Karen Armstrong, "Kudüs'ün Tarihi: Bir Şehir Üç Semavi Din", çev. İrem Sağlamer, *Milel ve Nihal Dergisi* 19/1 (2022), 110.

² Hüseyin Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/71 (2020), 1055.

³ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2023).

⁴ *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 02 Ocak 2024), Yar. 31:23.

⁵ Mez. 46:4.

⁶ Mez. 48:8.

⁷ Neh. 11:18.

zikrederler. İbranicede Beyt'ül-Makdis, (Bet ha-Mikdaş'a) formunda görmek mümkündür.⁸ Kur'ân-ı Kerim'de, Kudüs'ün ismi dolaylı olarak ayette, Mescid-il Aksâ litürjisinde geçer ve etrafı mübarek bir belde olarak ifade edilir.⁹ Arapça lügatinde, *aksâ* sözcüğü uzaklık kelimesi ile eş anlamlıdır, bu nedenle yörenin Mekke'ye olan mesafesinden dolayı bu isimle anıldığı ihtimali yüksektir.¹⁰

Kudüs, hadis literatüründe, Mekke'de bulunan Beytullah'tan sonra en eski ikinci mekân olarak tarif edilir.¹¹ İslâm'ın ilk devirlerinde Kudüs, her ne kadar Mescid-i Aksâ olarak ifade edilmek istense de asıl gaye, bölgedeki *Harem-i Şerif'i* işaret etmektir. Kudüs, geçmiş dönemlerde birkaç yıkımla yüz yüze kalmıştır. Roma İmparatoru, bölgeyi restore ettikten sonra Kudüs'e Aeliya, *Colonia* ve *Capitolina* adlarını vermiştir. Kudüs, Roma'nın sömürge alanı olmasından dolayı Colonia (koloni) olarak anılmış, imar aşamasında olması ve yenilenmesi Romalı Hadrian'a dayandırılması sebebi ile *Aelius'a* veya Aeliya; kentin Jupiter Capitolin'e armağan edilmesinden ötürü de Capitolina gibi isimlerle zikredilmiştir.¹² Kutsal Kitap'ın metinleri incelendiğinde, bizzat Yeruşalayim veya Kudüs isimlerinin bulunmamasına rağmen, Şalem adında bir şehrin yer aldığı tespit edilmiştir. Kudüs kelimesinin kökeni, Kutsal Kitap'ta Hz. İbrahim'in çağdaşı olarak tanımlanan Melkisedek ile ilişkilendirilerek ortaya çıktığı görülmektedir.¹³

Kutsal Kitap'a göre, *Moriya (Moriah)* yöresindeki dağın, Hz. İbrahim'in, oğlu İshak'ı Tanrı'ya adamak istediği mekân olarak tarif edilmesi ve ilerleyen süreçte Hz. Süleyman tarafından inşa ettirilen mâbedin de tam olarak Moriya alanında tasarlandığı inancı, Yahudiler arasında kabul görmektedir.¹⁴ Yahudi kaynaklarına göre, otuz yaşında kral olan Hz. Davud, ayrı yaşayan 12 Yahudi kabilesini tekrar bir araya getirme isteğini gerçekleştirmiştir. Kral Davud, Kudüs'ü ele geçirdikten sonra şehri başkent ilan etmiş ve Yahudilere, altın çağ olarak nitelendirilen müreffeh bir ortam sağlamıştır.¹⁵ Yahudilerin temel kanaatine göre, Kudüs'ün inşası Kral Davud vasıtasıyla oluşurken, mâbedin teşekkül merhalesi ise Kral Davud'un oğlu, Hz.

⁸ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1055.

⁹ *Diyanet Kur'an* (Erişim 02 Aralık 2023), el-İsrâ 17/1.

¹⁰ Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2023).

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmi'uş-Şahîh*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1434/2013), "Enbiya", 10 (No. 40).

¹² Harman, "Kudüs".

¹³ Yar. 14:18.

¹⁴ Yar. 22:2, 2.Ta. 3:1. Hz. İsmâil ve Hz. İshak'ın kurban edileme hadisesinde farklı görüşler bulunmaktadır: Kutsal Kitap'ta Hz. İshak'ın kurban edildiği belirtilirken, Kur'an'ı Kerim'de daha kapalı ve yoruma açık bir ifade kullanılmaktadır. Bu konuda bk. Ömer Faruk Harman, "İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Aralık 2023).

¹⁵ Serpil Akbiyık, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 12-13.

Süleyman tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Kral Süleyman'ın ilk yılları lüks, ihtişamlı ve zafer dolu bir dönem olarak geçmiştir. Nihayetinde Kral Süleyman'ın tahta oturma olayı Kitâb-ı Mukaddes'te şöyle ifade edilmektedir: "*Kâhin Sadok, Kutsal Çadır'dan yağ dolu boynuz kabı alıp Süleyman'ı meshetti. Boru çalınca bütün halk "Yaşasın Kral Süleyman!" diye bağırdı. Herkes kaval çalarak Süleyman'ın ardından yürüdü. Öyle sevinçliydi ki, seslerinden adeta yer sarsılıyordu.*"¹⁷ Kral Süleyman'dan bilahare şehirde huzursuzluk vuku bulmuş ve Babil hükümdarı Nebukadnezar, yaşanan bu kaosu fırsat bilerek Kudüs'ü işgal etmiş ve mâbedi yıkmıştır.¹⁸ MÖ 444'te Zerubbabel zamanında Süleyman Mâbedi onarılmış ve bu girişim halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.¹⁹ Babil tutsaklığından sonra Kudüs, MÖ 538'de Persler, MÖ 322 tarihinde Büyük İskender, MÖ 198'de Mısır ve Roma egemenliğine girerek işgal altında kalmıştır. MS 70 senesinde Roma, mâbedin batı yönüne denk gelen bir bölüm hariç, Kudüs'te bulunan diğer birçok alanı yağmalamıştır.²⁰

Kudüs, Hristiyanlar tarafından zapt edildikten sonra şehrin onarımı ve düzenlemesi konusunda herhangi bir planlama yapılmamıştır. Bu bağlamda, Kraliçe Helena'nın şehirde bulunmasından dolayı Hristiyanlık esintisi bölgede hissedilmiş ve Kudüs'te birçok kilisenin inşası gerçekleşmiştir.²¹ İslâm'ın verilerine göre, Kudüs'te yaşayan Yahudiler, Ebu Ubeyde'den Şam'ın bazı şehirlerinde gerçekleştirilen ahitler ile münhasır olarak kendilerine güvenli bir ortamın sağlanmasını ve bu emin koşulların bizzat Halife tarafından gerçekleştirilmesini talep etmişlerdir. Hz. Ömer, 638'de bizzat Kudüs'e giderek Yahudilerin bu isteklerine cevap vermiş ve gerekli mutabakatı gerçekleştirmiştir.²² Kudüs'ü, birkaç farklı periyotlarda değerlendirmek gerekirse; ilk olarak, Hz. Ömer'in şehri fethetmesinden Haçlı ordusunun Kudüs'ü çevrelemesine kadar geçen süreçten bahsedilebilir. Diğer dönemlerde önemli aktörlerden olan Memlükler ve Osmanlı gibi devletler, bölgede huzur ve istikrarı tesis etmek ve kenti iyileştirmek amacıyla birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Emevi Devleti'nin parlak dönemini yaşatan Abdülmelik b. Mervan'ın Kudüs'te bulunan mukaddes kaya üzerine *Kubbetü's-Sahre* gibi mimari bir eseri inşa etmesi, sosyolojik ve dini açıdan olumlu yönde algılanabilecek çalışmalar içerisinde yer almaktadır.²³ Abbasîler döneminde Filistin ve çevresinde belirgin çalışmalar yapılmamış olmasına rağmen,

¹⁶ İslâm Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, *Kudüs (Tarihi Belge)*, çev. Acar Tanlak (Suudi Arabistan: General Secreteriat, 1988), 4.

¹⁷ 1Kr. 1:39-40.

¹⁸ Akbıyık, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*, 19-20.

¹⁹ Bozkurt, "Mescid-i Aksâ".

²⁰ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1056.

²¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 1/31.

²² Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Bilimevi Yayın, 2005), 63-64.

²³ Nebi Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Ocak 2024).

Kudüs'ün ehemmiyetli bir ilim ve eğitim-öğretim merkezi olduğunu görmek mümkündür.²⁴ 1099'da gerçekleşen I. Haçlı seferi ile Kudüs'e yönelen Batılı güçler, şehre saldırıp her yeri talan etmişlerdir. 1187 Hittin savaşı ile Selahaddin Eyyubi, Filistin'i Haçlılardan alarak Kudüs'ü yaşanabilir bir duruma getirmiş ve daha önce sürgün edilen Yahudilerin geri dönmelerine olanak sağlamıştır.²⁵ Tarihin bir başka şeridinde Memlûk Devleti tarafından bayındır bir duruma getirilen Kudüs;²⁶ 1516 Mercidabık harbi ile Yavuz Sultan Selim döneminde, Memlûklerden alınıp Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kutsal yerlerin koruma altına alınması kararı çıkartılmış ve bölgenin işgalci güçlerden muhafaza edilmesi amacıyla Kudüs'ün etrafı surlarla çevrilmiştir.²⁷ İngilizler, 1917'de Kudüs'ü sömürgesi alanına alarak; Akka, Hayfa, Nablus gibi bölgeleri işgal etmiştir.²⁸ 1947'deki Birleşmiş Milletler toplantısında, bölgede bir Yahudi Devleti ve bir Arap Devleti kurulması kararı oy birliğiyle kabul edilmiştir. Takriben bir sene sonra, takvimler 1948'i gösterdiğinde, ABD Başkanı Truman ve SSCB tarafından verilen demeçler neticesinde İsrail Devleti tanınmış ve kurulması resmen onaylanmıştır.²⁹

1. Yahudilik Bağlamında Kudüs

Yahudiliğin inanç ve değerler sisteminde, yeryüzünün en ihtişamlı şehri Kudüs olarak kabul edilir. Bölgede *Bet-Hamikdaş* (Kutsal Ev), olarak adlandırılan mâbed, İslâm geleneğinde Mescid-i Aksâ olarak bilinir. Yahudiler, Tanrı'ya kavuşma günü ve haşredilmenin Kudüs'te başlayacağı inancıyla, bu kenti dünyanın en kutsal ve benzersiz güzelliklere sahip bir bölgesi olarak değerlendirirler. Bu sebeple Yahudiler, dua ederken yönlerini Kudüs'e doğru çevirirler. Ayrıca, Yahudiliğin dini literatüründe benimsenen *Mehdi* tasavvurunun, doğrudan Kudüs'te zuhur edeceği inancı da hâkimdir.³⁰

Yahudilerin Kudüs'e karşı duydukları içten muhabbetin temel faktörü, birkaç nedenden dolayı hâsıl olmaktadır. Bunlar; Hz. İbrahim'in, oğlu İshak'ı Tanrı'ya adaması için Moriah

²⁴ Albercht Noth, *Müslüman ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*, çev. İhsan Catay (İstanbul: Özne Yayınları, 1999), 147-150.

²⁵ Hüseyin Kaygısız, *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881-1917)* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 10.

²⁶ Muhammet Enes Midilli, "Memlûkler Döneminde Kudüs'te Niyâbetin ve Dört Kâdıkkudâtlığın Kuruluşu", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (2022), 1306.

²⁷ Feyza Betül Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2017), 29.

²⁸ Hasan Karaköse, "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2018), 156.

²⁹ Abdülvehap Ballı - Ali Fuat Gökçe, "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu", *İletişim ve Diplomasi Dergisi* 5 (2021), 74.

³⁰ Şinasi Gündüz (ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 214; Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1056; Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Kudüs Toplantısı*, (2018), 214.

Tepesi'ne nakletmesi,³¹ Kral Davud'un, Kudüs'te bir otağ kurup içine ahid sandığını bırakması³² ve Kudüs'ün "*Davud'un Kenti*"³³ olarak adlandırılması gibi etkenlerdir.

Yahudilik öğretisinde Mescid-i Aksâ'nın güney batısında yer alan Kral Davud'un naaşı, hususi bir ehemmiyete sahiptir. Kral Davud'un mezarının keşfedilmesi, Kudüs Krallığı döneminde Sion Dağı'ndaki kilisenin inşa edilmesi fikri ile bağlantılı olması muhtemeldir. O zamanlar kilisenin yapımı için çalışmalar başlanmış ve bu süreçte mağaranın içerisinde bir mezar bulunmuştur. Makberde altın taç ve bir asaya tesadüf edilmesi malumatlar içerisinde. Kral Davud'un mezarı, inşa edilen kilisenin yapısı ile bir parça olarak kalmış, fakat daha sonra kilise cami niteliği kazanmıştır. 1948'den sonra Yahudiler'in girişimi ile Kral Davud'un metfeni, ibadet mekânına çevrilmiştir.³⁴

Ağlama Duvarı, Tapınak Dağı'nın batı tarafında bulunan bir yapıdır. İbranice'de ismi, *Ha Kotel ha Ma'aravi*³⁵ olan bu duvar, Yahudiler tarafından tarih boyunca büyük öneme sahip bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Bu duvar, Kral Süleyman tarafından inşa edilen mâbedin son parçası olarak kabul edilir.³⁶ MÖ 586 yılında Babil Kralı Buhtunnasır'ın direktifiyle mâbed talan edilip yıkılmıştır. İlerleyen zamanlarda mâbedin yeniden inşa edilmesine rağmen, MS 70 tarihinde Titus'un girişimiyle mâbedin tekrar yağmalandığına tarih şahit olmuştur.³⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs'ün imarına çok özen gösterilmiş; şehrin etrafı çevrelenmiş; cami, su kemerleri ve çeşmeler gibi mimari eserler yaptırılmıştır.³⁸

Ağlama Duvarı, Yahudiler için büyük bir simgesel öneme sahiptir; Süleyman Peygamber'e duyulan hasreti aksettirmek, saygı ve sevgiyi sergilemek ve ağlama eşliğinde dua edilen bir mekân olarak kabul edilir.³⁹ Ayrıca Yahudiler, dileklerini bir kâğıda yazıp daha sonra bu kâğıtları duvardaki taşların arasına yerleştirme geleneğini sürdürmektedir. İcra edilen bu uygulama Orta Çağ'dan bu güne dek süregelen bir alışkanlık olarak devam etmektedir.⁴⁰

³¹ Eldar Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2015), 136.

³² Yusuf Basalel, *Yahudi Tarihi* (İstanbul: Üniversal Din Hizmetleri ve Yayıncılık, 2000), 40.

³³ 2Sa. 5:9.

³⁴ Köftürcü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1056.

³⁵ Zehra B. Güney, "Ağlama Duvarı mı? Burak Duvarı mı?", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/15 (2018), 63; Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 571.

³⁶ Güney, "Ağlama Duvarı mı? Burak Duvarı mı?", 63.

³⁷ Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", 114.

³⁸ Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", 28-29.

³⁹ Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2023).

⁴⁰ Arzu Cebe, "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs Ve Kutsallık Kavramı.", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017), 375.

Kudüs'te bulunan Zeytin Dağı, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için manevi hissiyatı yüksek bir kutsiyete sahiptir. İslâm tarihinde hususi bir konumda nitelenen Zeytin Dağı, birkaç sahabe mezarına ev sahipliği yapması nedeniyle Müslümanlar tarafından ihtiram gören bir mekândır. Hristiyanlık nezdindeki önemi, dağın alt kısmında yer alan Hz. Meryem'in türbesi, Meryem Ana Kilisesi, Uluslar Kilisesi ve Gözyaşı Kilisesi gibi değerli mekânların bulunmasıdır. Yahudilikte ise *Mesih'in*, Zeytin Dağı'nın yüksek mevkiinden incek olması ve Kidron Vadisi'ne intikal edeceği inancı etkilidir. Bu bağlamda Yahudiler, gelecek olan Mesih'e tekabül etmek için, ölümlerinde Kidron Vadisi'nde bulunan mezarlıkta defnedilmeyi içtenlikle arzu ettikleri aşikârdır.⁴¹ Hâsılı bu vadiye gömülebilme konusu, Yahudiliğin her döneminde aktüelliğini kaybetmeden her vakit gündemde olmayı başarmıştır.

Yahudilerin, Hz. Musa'ya isyan etmeleri neticesinde, kırk yıl boyunca çölde yaşadıkları bilinmektedir.⁴² Yahudiler, Yeşu Peygamber komutasında vadedilen topraklara girmek için çaba sarf etmiş olsalar da Kudüs'ün fethini, Kral Davud gerçekleştirmiş⁴³ ve Tanrı'nın emriyle şehri başkent olarak ilan etmiştir.⁴⁴ Bu nedenle Kudüs, hem siyasi hem de teolojik açıdan farklı bir boyut kazanmıştır.⁴⁵ Tanrı; Kral Davud'a Kudüs'ün lideri olacağını bildirmiştir. Bu doğrultuda Kral Davud, Tanrı'nın huzurunda yörede söz sahibi olan kişilerle muahede gerçekleştirip krallığını pekiştirmiştir.⁴⁶ Tanrı, Kral Davud'un ismini büyük yapacak ve onu düşmanlara karşı muhafaza edecektir.⁴⁷ Ayrıca, Tanrı Kral Davud'a, kendi soyundan zuhur edecek olan birinin egemenliğini sağlamlaştıracağını ve mâbedin inşasını gerçekleştireceğini bildirmiştir.⁴⁸ Bu bağlamda Kral Süleyman döneminde, inşası yapılan mâbedin, Tanrı'nın bir mekânı olarak görülmüş ve Kudüs şehri önem arz eden bir belde olarak kabul edilmiştir. Bilahare Kudüs, "*Güzelliğin Doruğu*,"⁴⁹ *Yeryüzünün Sevinci*⁵⁰ ve "*Ey Yerusâlim olur da seni unutursam, sağ elim kurusun; seni anmaz, Yerusâlim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın*,"⁵¹ şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kudüs'ün Yerusâlaym adıyla zikredildiği de anlaşılmaktadır.⁵²

⁴¹ Cebe, "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs Ve Kutsallık Kavramı.", 375-376; Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 198.

⁴² Akbıyık, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*, 7-8.

⁴³ Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 144.

⁴⁴ Peter Francis, *İbrahim'in Çocukları*, çev. Nurşan Üstüntaş (İstanbul: Neden Kitap, 2010), 35; Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Aralık 2023).

⁴⁵ Baki Adam, *Yahudilik Ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 52.

⁴⁶ 2Sa. 5:2-3.

⁴⁷ 2Sa. 7:9-11.

⁴⁸ 2Sa. 7:12-13.

⁴⁹ Mez. 50:2.

⁵⁰ Mez. 48:2.

⁵¹ Mez. 137:5-6.

⁵² Harman, "Kudüs".

Tanrı'nın, Kudüs'ü seçkin bir belde olarak tercih etmesinden dolayı;⁵³ Yahudiler, Kudüs'ün genel profilinin, diğer bütün diyarlardan farklı bir kutsallığa sahip olduğunu ve bünyesinde çeşitli özellikleri barındıran tek ve eşsiz bir şehir olarak nitelendirirler. Bu bağlamda Yahudilerin, Süleyman Mâbedi'nde hac ibadetlerini icra etmeleri ve burada kestikleri kurbanları Tanrı'ya armağan etmeleri,⁵⁴ mekânın onlar için oldukça önem arz ettiğinin açık bir göstergesidir.

Yahudiliğin Kutsal Toprak anlayışı; Hristiyanlık, İslâmiyet ve hatta diğer bütün inançlardan farklı bir özelliğe sahiptir. Yahudiliğin oluşum süreci ise Tanrı'nın vadettiği topraklar (*Arz-ı Mev'ut*) ifadesiyle belli bir boyut kazanmıştır. Rabb tarafından Hz. İbrahim'e yıldızlar kadar zengin olacağı ve kutsal toprakları onun soyuna vereceği vadedilmiştir.⁵⁵ Hz. İbrahim'e ve soyundan gelen kuşağa vadedilen bu topraklar Kutsal Kitap'ta açıklanmış ve tarihin her anında bir dönüm noktası olmayı başarmıştır.⁵⁶

Tarihin her döneminde dinamikliğini hiç yitirmeyen kanaat ise Tanrı'nın, Yahudi ırkını bütün milletlerden üstün kıldığı telakkisidir. Yahudilerde benimsenen bu görüş, İbranice'de "*Am Hasagula*" tarzında ifade edilmektedir. Yahudiler, bu düşünceye dayanarak her sabah Ortodoks dua kitabı Siddur'da mevcut olan *bir goy (gentile)*; "*Tanrım! Beni diğer milletlerden yaratmadığın için,*" duasını yapıp Tanrı'ya minnetlerini arz ederler.⁵⁷ Yahudiler, geçmişte yaşadıkları birtakım meşakatlere karşı hem dini hem de ulusal hüviyetlerini bu anlayış yardımıyla muhafaza etmeye çalışmışlardır. Yahudilerin üstün ırk görüşü, Tanrı ile gerçekleştirilen akdin neticesinde zuhur ettiği görüşü hâkimdir. Bu doğrultuda Yahudiler, Tanrı'nın buyruklarına tabi olacak, dünyada O'nu temsil edecek ve bu vesile ile Tanrı'nın, kendilerine imtiyazlar sağlayacağına inanırlar.⁵⁸

Kudüs'e iskân hareketleri Yeşu döneminde başlamış, en nihayetinde Kral Davud zamanında meskûn bir mevki haline gelmiştir. Kutsal topraklar ve Süleyman Mâbedi, Yahudilerin inanç ideolojisinin temelini oluşturan değer yargılardır. Sözü edilen bu mâbed, tarihin belli dönemlerinde dağıtılmış, fakat daha sonra yeniden inşa edilmiştir. Müslümanlar, Kudüs'ü fethettikten bilahare Mescid-i Aksâ'nın inşasını gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu olan mâbedten

⁵³ 2.Kr. 21:4; Mez. 132:13.

⁵⁴ Yas. 16:16-17.

⁵⁵ Ballı - Gökçe, "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu", 63.

⁵⁶ Nânâ, *Yahudi Tarihi*, 17.

⁵⁷ Baki Adam, "Yahudiliğin Hristiyanlığa Ve İslam'a Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 338.

⁵⁸ Baki Adam, *Yaşayan Dünya Dinleri* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 227.

geriye kalan duvar, Yahudilerin ağladığı ve mâbedin yeniden inşa edilmesi için dua ettikleri bir mekân olmuştur.⁵⁹

2. Hristiyanlık Çerçevesinden Kudüs

Kudüs, Hristiyanlık tarihinin başladığı ilk şehir olarak kabul edilir. Hz. İsa'nın Kudüs'te çarmıh cezasına çarptırılması, defnedilmesi, üçüncü günden bilahare göğe yükselmesi ve tekrar yeniden yeryüzüne ineceği anlayışı, Hristiyanlık inancında büyük bir öneme sahiptir.⁶⁰ Matta'da geçen "Kutsal Kent",⁶¹ Kudüs olarak addedilir. Bu konuda ifade edilen birinci görüş, bu ismin Hristiyanlar için herhangi bir öneme sahip olmadığı fikridir. Diğer bir rivayet ise Kutsal Kent isminin cennete tekabül ettiği düşüncesidir.⁶²

Kudüs'te Bizans hâkimiyetinin başlamasının ardından, bölgede kiliselerin inşası hızlanmıştır. Kudüs şehrinde bulunan Kıyamet Kilisesi veya Kutsal Mezar Kilisesi, Hristiyan âleminde hac mekânı olarak kutsallık atfeden bir değere sahiptir. Ayrıca Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın çarmıha gerilme vakası, vefatı, toprağa verilmesi ve akabinde göğe yükselmesi gibi etkenler bu mekânda vuku bulduğu inancı da hâkimdir. Buna mukabil Kıyamet Kilisesi'nden sonra en ehemmiyetli sayılan, Kutsal Doğuş Kilisesi de bu bölgede yer almaktadır.⁶³ Hristiyanlar açısından üçüncü derece bir öneme sahip olan yapı ise Nasıra'da bulunan Müjde Kilisesi'dir. Bu doğrultuda Kıyamet Kilisesi'nin kapıları her sabah açılmaktadır. Bu görevi üstlenen ve kilisenin anahtarlarını koruma altına alan Müslüman Joudeh ve Nuseybe ailesi, 638'den beri bu vazifeyi icra etmektedir.⁶⁴

Aziz Cyril, (öl. 444) Hz. İsa'nın elzem olan hadiselerinin bu şehirde meydana geldiğini vurgular. Bu bağlamda Kudüs, eski ihtişamı olduğu kadar yaşadığımız bu zaman zarfında da Tanrı'nın nazarında hâlâ önem arz eden bir şehirdir.⁶⁵ Hz. İsa, irşat görevini Galile'de başlatmış fakat muhatap olduğu halkın olumsuz tutumları yüzünden yönünü Kudüs'e doğru çevirmiştir.⁶⁶ Hz. İsa son akşam yemeğini (Evharistiya) elçileri ile birlikte gerçekleştirmiş ve burada

⁵⁹ İsmail Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 80; Adam, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 228.

⁶⁰ Mahmut Aydın, "İsa-Masih'in Ölümünden Dirilmesi Hakikat Mi? Mitoloji Mi? İsa'nın Ölümünden Dirilişi Ve Taraftarlarına Görülmesiyle İlgili Rivayetlerinin Tarihsel Açından Değerlendirilmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 90.

⁶¹ Mat. 27:53.

⁶² Muhammed Güngör, "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 148.

⁶³ Muhittin Çeken, *Roma-Bizans Döneminde Kudüs (VI.-VII. Yüzyıl)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 103-107; Peter Archer, *Dinler Tarihi*, çev. Simge Kaytan (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 120.

⁶⁴ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1058.

⁶⁵ Güngör, "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 152.

⁶⁶ Ömer Faruk Harman, "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Ocak 2024).

havarilerine istinaden, "Ben acı çekmeden önce bu Fısıh yemeğini sizinle birlikte yemeyi çok arzulamıştım. Tanrı'nın Egemenliği'nde yetkinliğe erişeceği zamana dek, bir daha yemeyeceğim,"⁶⁷ diye hitap etmiştir.

Hız. İsa'nın havarileri ile gerçekleştirdiği son akşam yemeğinin mekânı, Kral Davud'un makberi ile aynı alanda olması muhtemeldir. Bu yapı 12. yüzyılda kilise olarak faaliyet gösterirken, 15. yüzyılda ise cami olarak nitelik kazanmıştır. Evharistiya, Hristiyanlık inancında yer alan diğer önemli *Sakramentler* arasında bulunmaktadır. Söz konusu yemeğin bu mekânda vuku bulduğu görüşü baskındır.⁶⁸ Hristiyanlık bağlamında Hız. Meryem'in mezarı ve bulunduğu mekân büyük önem arz etmektedir. Hız. İsa'nın çarmıha gerilmesinin akabinde validesine mukayyet olması için Yuhanna'ya, telkinde bulunmuştur. Bazı kaynaklara göre, Hız. Meryem, Yuhanna eşliğinde Kudüs'ten Efes'e intikal etmiş ve bilahare yaşamını burada sürdürmüştür. Bu bilgiye dayanarak, Hız. Meryem'in mezarının Efes'te olduğu iddia edilmekte ve ayrıca Katolikler de bu yönde düşünmektedir. Diğer rivayet ise Hız. Meryem'in, Hız. İsa'nın ölümünden müteakiben Kudüs'te kaldığı bilahare Meryem Ana Kilisesi'nde toprağa verildiği düşüncesidir. Bu görüş özellikle Ortodoks cemaati tarafından kabul görmüştür.⁶⁹

Sonuç olarak Hristiyanlık görüşleri analiz edildiğinde, Kudüs'ün mukaddesiyatını ve önemini üç ana başlık altında değerlendirilmesi mümkündür. Bunlar: Hız. İsa'nın yaşadığı hadiselerin Kudüs'te meydana gelmesi, Hristiyan inancında özel bir yere sahip olan Kutsal Mezar Kilisesi'nin bu şehirde inşasının gerçekleşmiş olması ve ayrıca Kudüs'ün hac ibadetinin yapıldığı bir konuma sahip olması gibi etmenlerdir.⁷⁰

3. İslâm Nazarından Kudüs

Müslümanların inanç olgusu ve değerler yargısında, Mekke ve Medine şehirleri önemli bir yere sahiptir. Bu nitelikli şehirler silsilesinde Kudüs de ehemmiyet arz eden bir pozisyonda yer almaktadır. İslâm dinine tabi olan toplumlarda Kudüs'ün ve Mescid-i Aksâ'nın kutsallığı ve tinsel boyutu, büyük bir öneme sahiptir.⁷¹ Kudüs bölgesinde yer alan Mescid-i Aksâ, İslâm âleminin ilk kiblesi olarak nitelendirilmektedir.⁷² Kur'an'ı Kerim incelendiğinde Kudüs'ün ismi, dolaylı bir formda ifade edilir. "Onu da Lut'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."⁷³ İfadesi ile Kudüs'e atıfta bulunulduğu düşünülmektedir. Hız. İbrahim ve yeğeni Lut Peygamber aynı çağda yaşamışlardır. Bu dönemde Hız. İbrahim'e mukabil birtakım olumsuz

⁶⁷ Luk. 22:14-20.

⁶⁸ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1058.

⁶⁹ Cebe, "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs Ve Kutsallık Kavramı.", 378.

⁷⁰ Güngör, "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 154.

⁷¹ Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ", 160.

⁷² Ömer Faruk Harman, "İslamiyet Ve Kudüs", *Milel ve Nihal* 16/1 (2019), 28.

⁷³ Enbiyâ 21/71.

olaylar gerçekleşmiştir. Yüce Allah planlanan bu hadiseleri karşılıksız kılmış, Hz. İbrahim ve Hz. Lut'u tehlikeden selamete çıkarmış ve kâinatın bereketi olarak addedilen Arz-ı Mübarek'e eriştirmiştir.⁷⁴ Bazı rivayetlere göre sözü edilen arzın, Mekke olabileme ihtimali öne sürülse de "Çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ,"⁷⁵ ayeti referans alınmasıyla ifade edilen asıl maksadın Kudüs ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır.

Zemaşerî (öl. 538-539/1144) tefsirinde Şam'ın etrafı, Peygamberlerin tebliğ görevini gerçekleştirdikleri bölgedir; bu öğretilerin buradan bütün insanlara ulaşması gerçek bir bereket timsalidir. Dolayısıyla nerede saf ve temiz su varsa kaynağını *Beyt-i Makdis'te* bulunan kayanın altından alır ifadesini kullanmıştır.⁷⁶ Nihayetinde ayette işaret edilen bereketli topraklar, Kudüs'ü de içine alan Şam bölgesini ifade etmektedir.

Kudüs bölgesinde yaşayan Hz. Zekeriyâ, mabette ibadet ederken kendisine sevindirici bir haber verilmiştir. Bu havadis, daha önce Yüce Allah'a evlat talebinde bulunduğu duasına karşılık gelen ve doğacak olan oğlu, Hz. Yahya'nın müjdesidir. Yaşanan bu hadiselerle mukabil Hz. Meryem'in de bu bölgede yaşadığına dair malumatlar mevcuttur.⁷⁷ Yahudilerin bühtanlarıyla yüz yüze kalan, fakat arınmış olan Hz. Meryem, Beyti- Makdis'te Allah'a yönelip ibadet etmiştir. Â-i İmrân suresinin 37. ayetinde geçen mihrap olarak tanımlanan mekân, Mescid-i Aksâ'nın içerisinde yer alan ibadetlerin gerçekleştiği bir kısımdır. Hz. Meryem'in dini eğitimini idrak etmesinden sorumlu olan Hz. Zekeriyâ, malum alana az aralıklarla uğradığı muhtemeldir. Ayrıca Hz. Zekeriyâ, yaptığı duanın müjdesini de bu mekândan almıştır.⁷⁸

Kudüs şehri, içerisinde Mescid-i Aksâ'nın da bulunduğu, kutsal bir bölge olarak nitelendirilmiştir.⁷⁹ İslâm dininde Mescid-i Aksâ'nın önemi hadisler içerisinde de kendine yer bulmuştur. Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Harâm ile beraber bu mekânlara uğranması tavsiye edilmiştir. Bilahare Mescid-i Aksâ, Mescid-i Harâm'ın akabinde kutsiyet özelliği ve manevi değeri yüksek bir mekân olarak vurgulanmıştır.⁸⁰ Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret etmeden önce Kâbe'nin önünde iki veya üç sene boyunca durmuş ve namazlarını Kudüs'e doğru yönelerek eda etmiştir. Medine'ye hicret ettikten sonra bu durumu aynı şekilde tatbik etmiştir.⁸¹

⁷⁴ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Ocak 2024).

⁷⁵ el-İsrâ 17/1.

⁷⁶ Zemaşerî, *El-Keşşâf*, çev. Muhammed Çoşkun vd (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 4/462.

⁷⁷ Zemaşerî, *El-Keşşâf*, 1/928-929; Â-i İmrân 3/38-41.

⁷⁸ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1059.

⁷⁹ El-Mâide 5/21.

⁸⁰ Harman, "İslâmiyet Ve Kudüs", 17.

⁸¹ Harman, "Kudüs".

İlerleyen süreçte ise Hz. Peygamber'e Allah tarafından; "Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir,"⁸² ayetiyle kiblenin değiştiği vahyedilmiştir.

Yüce Allah'ın isteği üzerine Hz. Peygamber, Mekke'de bulunan Mescid-i Harâm'dan etrafı bereketli kılınan Mescid-i Aksâ'ya götürülmüştür.⁸³ Bu hadiseye gece yolculuğu (İsra) denirken, bu mekândan yedi kat semaya gerçekleşen yolculuk, (Mi'rac) olarak adlandırılmaktadır.⁸⁴ Hz. Muhammed'in s.a.v. yaşadığı bu hadiselerle paralel olarak, İslâm âleminde Kudüs'ün önemi açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu bağlamda Kudüs, birçok peygamberin yaşadığı ve tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir şehir olarak bilinmektedir. Ayrıca, ilahi dinlerin kültüründe ehemmiyetli bir yere sahip olan Beyt'ül Makdis, değer atfeden bir mekân olarak keyfiyet kazanmıştır.⁸⁵

Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ, Hz. Süleyman zamanında inşa edilen ve şu anda sadece batı duvarı bulunan Beyt'ül Makdis'i ve mâbedi de çevreleyen bir sahadır. Mescid-i Aksâ olarak kabul edilen bu alanda Kubbetüs-Sahre, Ağlama Duvarı olarak da ifade dilen Burak Duvarı, Mervan Mescidi, Ruhlar Mağarası gibi mümtaz mekânlar bulunmaktadır.⁸⁶ Hz. Muhammed s.a.v. İslâm'ı tebliğ etmeye başladığı dönemde Filistin, Hristiyanların denetimi altında bulunuyordu. İlk halife Hz. Ebubekir döneminde Filistin'in kontrol ve idaresi Müslümanların eline sirayet etmiştir. Amr b. As'ın komutasında Bizans'a yönelik yapılan muharebeler nihayetinde Nablus, Gazze gibi şehirler İslâm'ın yönetimine geçmiştir. Bu doğrultuda Amr b. As, Kudüs'e doğru yönelerek kentin kendisine devredilmesi için İlya Patrik'ine yazı yazıp bir sefir göndermiştir.⁸⁷ Ancak Kudüs yönetiminden makul bir yanıt alınamamıştır. Bu bağlamda Halid b. Velid komutasındaki İslâm ordusu, etkin bir güç kazandı ve Bizans'ın silahlı kuvvetleri Müslümanların mücadelesiyle perişan oldu.⁸⁸

Hz. Ömer, 638'de Kudüs'ü fethettikten sonra şehirde yaşayan halka hoşgörülü bir yaklaşım sergileyerek, ibadetlerini özgürce yapabilecekleri bir ortam sunmuştur.⁸⁹ Hz. Ömer, Kudüs'ün fethinden sonra, Patrik eşliğinde bölgeyi dolaşmış ve Kıyamet Kilisesi'ne yönelmiştir. Kudüs Patrik'i, Hz. Ömer'e bu mekânda namaz kılabileceğini belirtmiş fakat Hz. Ömer, namazını

⁸² el-Bakara 2/144.

⁸³ el-İsrâ 17/1.

⁸⁴ Çağfer Karadaş, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", *Kisbu İlahiyat Dergisi* 1/5 (2019), 57.

⁸⁵ Ömer Özpınar, "Beyt-i Makdis'in Kible Olması ve Süresiyle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi", *İstem Araştırma Dergisi* 19/38 (2021), 194.

⁸⁶ Güney, "Ağlama Duvarı mı? Burak Duvarı mı?", 54-58.

⁸⁷ Rabia Mert, "Bir Arada Yaşama Bağlamında Hz. Ömer Döneminde Kudüs" 16/1 (2019), 203; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kudüs Ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar", *Siirt Dergisi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2016), 35.

⁸⁸ Söylemez, "Kudüs Ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar", 35-37.

⁸⁹ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2023).

kilisede eda etmemiştir. Zira daha sonra Müslümanlar, halifenin bu mekânda namaz kıldığını öğrenirse, kiliseyi camiye dönüştürebilir diye Patrik'le bir hasbıhal yapmıştır.⁹⁰ Bu bağlamda Hz. Ömer, kilisenin otuz metre yakınında namazını kılmıştır. Tarihin ilerleyen dönemlerinde Eyyubiler, Hz. Ömer'in namazını eda ettiği arazide Ömer Mescidi'nin inşasını gerçekleştirmiş, Osmanlı Devleti ise yapılan bu mescidi düzenleyerek yerine cami yaptırmıştır.⁹¹

Kudüs'te bulunan Kubbetü's-Sahre, muallak taşın üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple Kubbetü's-Sahre, ismini kaya manasına gelen sahreden almıştır.⁹² I. Haçlı seferi sonucunda Kudüs yağmalanmış, Müslümanlar ve Yahudiler katledilmiştir.⁹³ Ayrıca Haçlılar, Kubbetü's-Sahre'nin avlusuna haç dikmiş ve mekânı kiliseye çevirmiştir. 1187'de Hittin Savaşı ile Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü fethettikten sonra avluda asılı olan haçı indirmiş, buna mukabil bölgede bulunan diğer haçlara karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştır.⁹⁴ Hülasa Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlı gibi devletler Kudüs'ün imarı ile ilgili çalışmalara ihtimam göstermiş ve bölgede yaşayan halka esenlik dolu bir ortam sağlamıştır. Bilhassa Osmanlı Devleti döneminde Kudüs, hak ve hukuk alanında adeta barışın bir simgesi haline gelmiştir.⁹⁵

Geçmişin kimi dönemlerinde Yahudiler, ibadetlerini icra ederken birtakım kısıtlama ile karşı karşıya gelmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs'te sağlanan özgürlük havası sonucunda Yahudiler, dini ritüellerini Batı Duvarına karşı yapma imkânına sahip olmuşlardır. Bu durum, herkesin ekonomik, teolojik ve kültürel gibi değerlerine saygı duyulduğu ve refah içerisinde bir ortamın oluşturulduğu manasına gelmektedir. Halka karşı sergilenen bu hassasiyet, Kudüs şehrinin niteliği ve kutsallığının bir yansımasıdır; buna karşılık Osmanlı Devleti'nin tüm milletlere karşı benimsediği hoşgörü politikasının açık bir işaretidir. Kudüs, tarih boyunca Müslümanların yönetiminde olduğu sürece güven, istikrar ve dini özgürlüğün sağlandığı bir şehir olmuştur. Bu bakımdan Kudüs, dinlerin ve dillerin dirlik içerisinde yaşadığı, dünyanın en görkemli ve ışıldayan kentlerinden biri olarak tarif edilmiştir.

Kudüs tarihi boyunca kimi devletlerin yönetimi altında bulunmasına rağmen; Müslüman devletlerinin idaresi altında gördüğü müsamaha ve özgürlüğü hiçbir devirde yaşamamıştır. Dünyanın şu an şahit olduğu hengâmeyle ilintili; kutsal topraklar olarak addedilen bu bölgeye, insanlık değeri adına gerekli olan önemin verilmediğini görmek mümkündür. Bu topraklarda teolojik ve irksal çekişmenin vuku bulduğu ve barışçıl bir ortamın tahsis edilmesi yerine, küresel

⁹⁰ Mert, "Bir Arada Yaşama Bağlamında Hz. Ömer Döneminde Kudüs", 208.

⁹¹ Cebe, "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs Ve Kutsallık Kavramı.", 380-382.

⁹² Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre".

⁹³ Zehra Odabaşı, "Müslümanların Gözünden I. Haçlı Seferi Ve Selçukluların Haçlılara Karşı Savunması", *Akademik İncelemeler Dergisi* 13/1 (2018), 342-343.

⁹⁴ Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre".

⁹⁵ Köftürücü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1059-1060.

menfaatlerin zuhur ettiği bir coğrafyaya dönüşmüştür. Kudüs, semavi dinler açısından kendine özgü değer ve kutsiyetini övgü ile yansıtırken, insan hakları ve adalet açısından Siyonist zihniyetinin siyasi emelleri doğrultusunda, sefalet, hüznün ve ölümlerin merkezi durumuna gelmiştir. Baskı ve şiddete maruz kalarak, acı çeken ve can veren bu mazlum halkın feryadını görmezden gelip sessiz kalanlar, tarihin her anında bu coğrafyada yaşanan adaletsizliğin ve zulmün utanç tablosuyla mutlaka yüzleşeceklerdir.

Sonuç

Dâhil olduğumuz bu evrenin içerisinde Allah'ın tasarrufu ile kimi mekânlar, kıymetli bir yapıya dönüşmüştür. Kudüs yüksek maneviyatı ve mevcudiyeti ile işaret edilen mekânlardan biri sayılmaktadır. Kudüs'ün var olma dizisi, en az insanlığın teşekkülü ile sabık bir çağa denk gelmektedir. İlahi dinlerin peygamberlerine ev sahipliği yapan Filistin topraklarının, dönem ve olgularla münevver ve münezzehe bir mevkide yer aldığı bilinmektedir. Bu sebeple Kudüs; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlerde zuhur ettiği günden bugüne dek, tarihin her döneminde mukaddes bir şehir olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla Kudüs, hem dinsel hem de demografik boyutu açısından önem arz eden bir kenttir. Şehirde Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar bir etkileşim içerisinde olup aynı havayı teneffüs etmiştir. Tarihi süreçte Kudüs, sükûnet düzenini bozmayı yeğleyen birtakım müessirlere karşı mukavemet göstermiş ve ait olması gereken konumda durarak muvaffak olmuştur. Kudüs topraklarında tercih edilmesi elzem olan faktör, değişik dinlere ve dillere sahip olan kesimlerin hoşgörüsü ve adalet ile bir arada yaşamalarını sürdürebilecek doğal şartları sağlamaktır. Kudüs bölgesinde yer alan teolojik, sosyal ve mimari çeşitlilik ile dünyaya hoşgörünün ve kültürel etkileşimin bir sembolü niteliğinde aksettirilmektedir. Bu bağlamda Kudüs'ün yansıttığı bu çok yönlü görünüş ile tarih boyunca güzide bir şehir olarak değerlendirilmiştir. O halde Kudüs, Allah'ın takdiri ile bayındır duruma getirilmiş ve yeryüzünün var olma sürecinden bu yana, kendisine büyük önem isnat edilmiş, semavi dinler bağlamında hassasiyeti etkin, özel ve kutsal bir kenttir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Bu çalışma tek yazarlıdır.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	<p>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>* Bu makale; herhangi bir lisans üstü çalışmadan üretilmemiştir.</p> <p>* Bu makale, sempozyum veya kongre gibi herhangi bir zeminde, özet veya tam metin olarak sunulmamış, özgün bir araştırma makalesidir.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin

Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
------------------------	-------------------------------------

Declaration of Contribution Rate of Researchers	This study has one author.
Peer-Review	Double Blind Referee
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography. * This article is not derived from any postgraduate study. * This article is an original research article that has not been presented as an abstract or full text in any ground such as symposium or congress.
Plagiarism Checks	Done - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

- Adam, Baki. "Yahudiliğin Hıristiyanlığa Ve İslam'a Bakışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Aralık 1997), 29.
- Adam, Baki. *Yaşayan Dünya Dinleri*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Adam, Baki. *Yahudilik Ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Akbıyık, Serpil. *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010. http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/144/Serpil_Akb%c4%b1y%c4%b1k_Tez.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Altun, İsmail. "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 153-169.
- Archer, Peter. *Dinler Tarihi*. çev. Simge Kaytan. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Armstrong, Karen. "Kudüs'ün Tarihi: Bir Şehir Üç Semavi Din". çev. İrem Sağlamer. *Milel ve Nihal Dergisi* 19/1 (2022), 110-118.
- Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Bilimevi Yayın, 2005.
- Aydın, Fuat. "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabalistik Dalı Kudüs Toplantısı*, 109-125.
- Aydın, Mahmut. "İsa-Mesih'in Ölümünden Dirilmesi Hakikat Mi? Mitoloji Mi? İsa'nın Ölümünden Dirilişi Ve Taraftarlarına Görülmesiyle İlgili Rivayetlerinin Tarihsel Açısından Değerlendirilmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 89-118.
- Ballı, Abdülvehap - Gökçe, Ali Fuat. "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu". *İletişim ve Diplomasi* 5 (2021), 1-25.
- Basalel, Yusuf. *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Universal Din Hizmetleri ve Yayıncılık, 2000.

- Bozkurt, Nebi. "Kubbetü's-Sahre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kubbetus-sahre>
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-aksa>
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el. *el-Câmi 'u's-şâhîh*. çev. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Cebe, Arzu. "Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs Ve Kutsallık Kavramı." *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017), 370-384.
- Çeken, Muhittin. *Roma-Bizans Döneminde Kudüs (VI.-VII. Yüzyıl)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/599786/yokAcikBilim_10073038.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Diyanet Kur'an. Erişim 02 Aralık 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer>
- Francis, Peter. *İbrahim'in Çocukları*. çev. Nurşan Üstüntaş. İstanbul: Neden Kitap, 2010.
- Gündüz, Şinasi (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Güney, Zehra B. "Ağlama Duvarı mı? Burak Duvarı mı?" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/15 (2018), 46-69.
- Güngör, Muhammed. "Hristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 141-170.
- Harman, Ömer Faruk. "Dâvûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/davud>
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim--peygamber>
- Harman, Ömer Faruk. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa>
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus>
- Harman, Ömer Faruk. "İslamiyet Ve Kudüs". *Milel ve Nihal Dergisi* 16/1 (2019), 10-31.
- Hasanoğlu, Eldar. "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2015), 125-148.
- Karadaş, Çağfer. "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği". *Kisbu İlahiyat Dergisi* 1/5 (2019), 55-73.
- Karaköse, Hasan. "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2018), 150-165.
- Kaygısız, Hüseyin. *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881-1917)*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kitâb-ı Mukaddes*. Erişim 25 Aralık 2023. <https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/>
- Köftürcü, Hüseyin. "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/71 (2020), 1054-1061.

- Köse, Feyza Betül. "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2017), 27-47.
- Kudüs Komitesi, İslam Konferansı Teşkilatı. *Kudüs (Tarihi Belge)*. çev. Acar Tanlak. Suudi Arabistan: General Secretariat, 1988.
- Mert, Rabia. "Bir Arada Yaşama Bağlamında Hz. Ömer Döneminde Kudüs" 16/1 (2019), 199-215.
- Midilli, Muhammet Enes. "Memlükler Döneminde Kudüs'te Niyâbetin ve Dört Kâdilkudâtlığın Kuruluşu". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (2022), 1301-1327.
- Nânâ, Mahmut. *Yahudi Tarihi*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.
- Noth, Albercht. *Müslüman ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*. çev. İhsan Catay. İstanbul: Özne Yayınları, 1999.
- Odabaşı, Zehra. "Müslümanların Gözünden I. Haçlı Seferi Ve Selçukluların Haçlılara Karşı Savunması". *Akademik İncelemeler Dergisi* 13/1 (2018), 323-350.
- Özpınar, Ömer. "Beyt-i Makdis'in Kible Olması ve Süresiyle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi". *İstem Araştırma Dergisi* 19/38 (2021), 191-216.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1989.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kudüs Ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar". *Siirt Dergisi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2016), 33-56.
- Şehristani, Abdilkerîm b. Ahmed eş-. *Milel ve Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Tanyu, Hikmet. "Ağlama Duvarı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aglama-duvari>
- Zemahşerî. *El-Keşşâf*. çev. Muhammed Çoşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.